

Summary. *Boyko N.I. "A Note regarding the Ukrainian Language Limitation" by Volodymyr Antonovych: a Retrospective Analysis.* The author analyzes motivation aspects of preparing and writing "A Note regarding the Ukrainian Language Limitation" by V. Antonovych. The scholar's attitudes are proved to have significantly influenced Ukrainian national self-consciousness.

Key words: *ensorship, Lesser Rus' literature, the Ukrainian language, V. Antonovych*

УДК 94(477)“18”:281.9

Р.М. Орищенко

РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ ЯК ЧИННИК АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН ДО ПОЛЬСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ МОДЕРНИХ ВПЛИВІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Поглиблено аналіз проблеми релігійних вірувань українських селян ХІХ – початку ХХ ст. Розглядаючи її в контексті адаптації хліборобської спільноти до польських і російських модерних впливів на Правобережжі, автор приходять до висновку, що в такий спосіб модернізація торкалася тільки верхніх ментальних пластів традиційних уявлень і манер поведінки.

Ключові слова: *українські селяни, релігійність, православ'я, епоха модерності, Правобережжя, поляки, росіяни*

Упродовж ХІХ ст. українське селянство залишалося багато в чому традиційним за своєю сутністю. Попередня доба привчила людей зберігати набуток предків, їхні вірування та світоглядні уявлення. Це вдавалося робити навіть попри покатоличення, сприяння якого тривалий час було виразною ознакою внутрішньої політики Речі Посполитої. Водночас православне українське духовенство, не маючи стійкої опори в державі, мимоволі мало спиратися на сільську людність, що здебільшого була репрезентована хліборобською верствою. Відтак священнослужителі проймалися її світовідчуттям, вбирали в себе народні традиції. Це, у свою чергу, зміцнювало релігійні вірування та єдність української спільноти як такої.

Селяни залишалися надзвичайно наближеними до природи, з якою їм доводилося "працювати" повсякчас. Результатом такого тісного "діалогу" було специфічне землеробське сприйняття і, відповідно, ставлення до оточуючого світу. Зокрема й до релігійно-церковного питання. Іншими словами, українське народне православ'я являло собою певну суміш канонічних і стійких вірувань/переконань, які органічно були пов'язані зі способом життя людей самою історією "посаджених на землю". Як стає зрозумілим – ще й добрим "щитом" від польських та російських впливів. Причому не лише традиційних, а й модерних, що їхній розвиток виразно спостерігаємо протягом ХІХ – початку ХХ ст. З'ясувати стійкість віковичних релігійних вірувань українських селян у контексті їхньої адаптації до історичних інновацій панівних поляків і росіян на Правобережжі є метою нашої розвідки.

Історіографія проблеми представлена надто вузьким колом праць. Серед них варто виокремити кілька статей І. Рудакової. У них дослідниця наголошує на відносно глибоких змінах, які торкнулися релігійності українського селянства у середині – другій половині ХІХ ст. Із-поміж іншого акцентує увагу на становленні поліконфесійності українського села, що виявилось в зародженні та першому досвіді діяльності протестантських течій і громад [1, 83]. На думку Рудакової, це дає підстави вести мову про ідейну кризу православ'я. У співавторстві з Ю. Присяжнюком вона опублікувала ще одну статтю, в якій розширила попередній спектр аналізу. Автори предметно й аргументовано акцентують увагу на ментальних алгоритмах (мотивах) релігійної поведінки селян, роблять кілька цікавих і змістовних висновків. Зокрема про те, що "абстраговані релігійні догми й канони залишалися чужими й неприйнятними свідомості українських хліборобів – "людей аграрного суспільства", зазвичай сприймаючих світ у конкретних образах" [2, 64]. Найгрунтовніше проблема висвітлена в монографії Ю. Присяжнюка, де їй присвячено окремий розділ. Із запропонованих узагальнень стає зрозуміло, що елементи раціоналізму, що поволи пробивали собі місце в релігійному світогляді селян, усе ж не руйнували їхньої етнокультурної самобутності [3, 247–248].

Аналіз проблеми розпочнемо з такої констатації: незважаючи на те, що в першій половині – середині ХІХ ст. Російська держава намагалася зменшити польські впливи на

Правобережжі (особливо після повстання 1830–1831 рр.), активно використовуючи задля цього авторитет церкви, місцеве селянство не позбулося суто української православної традиції. Більше того, вбачаючи у російських порядках втручання у своє споконвічне, предківське релігійне життя, хлібороби всіляко притримувалися усталених норм і манер. Таке протистояння відбувалося в умовах, коли де успішно, а де ні Російська православна церква повела боротьбу з тими самими залишками язичництва.

Маємо підстави вважати, що прохолодне ставлення хліборобів до церкви найбільше відчувалося в запереченні одержавленого російського православ'я і його диктату над власним, тобто селянським сумлінням. Не виступаючи проти РПЦ, церковної організації як такої, українські селяни XIX ст. душою не сприймали її офіційності, поліційності. Як відомо, саме цим духом просякло від петровських часів російське православ'я, відоме під лаконічною назвою “візантизм”. Тож так чи так у людей виникав внутрішній супротив, із яким мали рахуватися православні панотці, авторитет яких падав [4, 2].

Отож, протягом XIX ст. українські селяни залишалися носіями самобутньої релігійності, що відображала їхню історію та тодішній життєвий уклад. Як справедливо відзначав дослідник психології релігії В. Янів, “для селянства є притаманний консерватизм, який – незаперечно – спричинився до історично зумовленої і традицією переданої релігійності української суспільності... Для психіки селянина, зв'язаного з природою та землею, саме релігійність дуже своєрідна та властива” [5, 28]. Ця селянська релігійно-традиціоналістична внутрішня віра, яка була основою народного світогляду, сприяла обмеженню та відгородженню від сторонніх церковних впливів. Навіть тоді, коли українська духовність опинилася на рубежі впливів “двох світів” – польського та російського. Кажучи по суті, унікальне за своїм наповненням православ'я вирізнялося, зберігало суто етнонаціональний характер завдяки притаманним йому традиційності та обрядовості.

Проте у XIX ст. в українське суспільство проникає дух модерності. Разом із активізованими польськими та російськими впливами селянство поволі переймало віяння нової епохи. Цим процесам опосередковано сприяли і зміни в матеріальній культурі й побуті села, що, звичайно, відобразилися на традиційності та релігійному сприйнятті його мешканців. Сукупно адаптація українських селян до польських і російських модерних впливів більше і більше виявлялася на початку XX ст. При цьому варто зазначити, що польсько-українські та українсько-російські культурні зв'язки, що формувалися внаслідок тривалого співжиття і співпраці, були насичені багатими взаємними контактами, різномірними взаємовпливами, але також глибокими поділами й конфліктами, унаслідок чого модернізація українства відбувалася досить своєрідно.

Селянський характер української спільноти (за умов ослаблення національної еліти), залишався мало змінним упродовж “довгого” XIX ст. А втім, модерна історична доба, позначена не тільки російською руйнацією української “прикордонної” самобутності, а й західними суспільно-політичними та культурними впливами, рано чи пізно “підводила український етноконфесійний рух/процес на поріг національного відродження” [6, 10]. Проте до початку XX ст., точніше до 1920-х рр., помітних зрушень у цій царині не відбувалося. Напевне тому, що намагання зросійщити українське суспільство згори супроводжувалася жорстким асиміляційним пресингом проти українського етносу та самобутніх форм його організації (зокрема церковної). Діяльність імперських структур мала наслідком розрив зв'язків між кліром і громадою, нав'язування власне російсько-етнічних способів самовираження, активізації можливостей протестантських релігійних осередків [7, 1]. Це спостерігаємо як у середовищі селян, так і сільськогосподарських робітників.

Заодно в селянському укладі виразно простежуємо ознаки адаптації до оточуючих обставин, що виявилися, зокрема, в обрядовості. Так, на Поділлі в кінці XIX ст. селянами ще використовувалися намітки. На початку XX ст. вони практично повністю вийшли з ужитку. Про що дізнаємося із свідчень Г. Танцюри: “До 1900-х рр. зятківські жінки зав'язували (“завірчували”) голову не хусткою, а наміткою. Намітка – тонке доморобне полотно (1,5 м завдовжки) білого або темно-бурого кольору. Його спеціально крохмалили і викачували – прасували гарячим, круглим каменем. Пов'язували – “завірчували” теж спеціально, пришпилювали шпильками, донизу попускали в два боки довгі “крила”. Місцевий священик вважав цей наряд за “язичеський” і вигонив із храму жінок у намітках. Ті це знали й не відвідували церковні богослужіння в такому уборі, але держали його у скринях “на смерть”.

Перед смертю старі жінки замовляли, щоб їх поховали у намітках. Останній раз таке поховання трапилося в Зятківцях у 1916 р. Тобто традиційні головні убори зазнавали змін ще у другій половині XIX ст. і пов'язано це було з релігійними віруваннями.

Російський духовний клір боровся проти українських колядок і щедрівок. Але непослідовно. В одних парафіяльних храмах їх забороняли, в інших, навпаки – організовували й проводили з благословення священства. У других випадках частка від колядок і щедрівок нерідко надходила на утримання церковних споруд. До речі, такі випадки були далеко не поодинокими. Піклуючись більше про політичне забезпечення власних конфесійних потреб та інтересів панівного режиму, православні ієрархи здебільшого не надто переймалися "прикрими вчинками віровідступників" з простолюдю.

Усе це свідчило, з одного боку, про глибоку релігійну "екзальтацію народних мас", а з другого – про поверховість та спрощеність їхнього релігійного світогляду, помітну легковажність у дотриманні канонічних норм і приписів. Язичницькі та християнські духовні цінності немовби переплелися, доповнюючи одні одних на тлі певної домінації прагматичних інтересів, на думку Ю. Присяжнюка, "грубого життєвого матеріалізму" [3, 221].

Отже, незважаючи на відчутні польські та російські модерні впливи на Правобережжі українські релігійні традиції в цьому регіоні, що найрельсфніше виявлялися у віруваннях, не були повністю витіснені. Процес більше відображав поверхову адаптацію, аніж глибоку трансформацію. Селяни "вбирали" до своїх уявлень і міркувань лише те, що суттєво не суперечило їхнім звичаям і віруванням, "модернізуючи" в такий спосіб тільки верхні ментальні пласти назагал традиційного світобачення. Водночас, релігійність населення Правобережжя, як пограниччя з мозаїкою етносів (українці, поляки, росіяни, євреї та ін.), мала більш синкретичний характер і цим значно відрізнялася від інших українських регіонів.

Література

1. Рудакова І.В. Ідейна криза православ'я як один із чинників становлення поліконфесійності в українському селі (середина XIX – початок XX ст.) // Український селянин. – Вип. 1. – Черкаси, 2001. – С. 81–83.
2. Присяжнюк Ю.П., Рудакова І.В. Ментальні мотиви релігійної поведінки українських селян у посткріпосницьку добу // Вісник Київського інституту "Слов'янський університет". – Вип. 10. – К., 2001. – С. 60–64.
3. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX століття. – Черкаси: "Вертикаль", 2007. – 640 с.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУ). – Ф. 127, оп. 1063, спр. 12.
5. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду // Нариси до історії української етнопсихології. – 2-ге вид. – К.: Знання, 2006. – С. 243–272.
6. Ігнатуша О.М. Історичний поступ українського православ'я: пошук нової парадигми // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2001. – Вип. XIII. – С. 10–22.
7. ЦДІАУ. – Ф. 442, оп. 320, спр. 44.

Аннотація. *Орищенко Р.М. Религиозные верования как фактор адаптации украинских крестьян к польским и российским современным влияниям (вторая половина XIX – начало XX в.). Углублен анализ проблемы религиозных верований украинских крестьян XIX – начала XX в. Рассматривая её в контексте адаптации хлеборобской общности к польскому и российскому современным влияниям на Правобережье, автор приходит к выводу, что в такой способ модернизация охватила лишь верхние ментальные пласты традиционных представлений и манер поведения.*

Ключевые слова: украинские крестьяне, религиозность, православие, современная эпоха, Правобережье, поляки, россияне

Summary. *Oryshenko R.M. Religious Beliefs as a Factor of Ukrainian Peasants' Adaptation to Polish and Russian Modernist Influences (the second half of the 19th – early 20th century). The article further develops the analysis of the problem of Ukrainian villagers' religious beliefs in the 19th – early 20th century. Viewing this issue in terms of adaptation of the peasant community to Polish and Russian modernist influences in Right-Bank Ukraine, the author draws a conclusion that modernization impacted only the higher mental layers of traditional beliefs and behavioral patterns.*

Key words: Ukrainian peasants, religiosity, Eastern Orthodoxy, modernity, Right-Bank Ukraine (Pravoberezhna Ukraina), Poles, Russians